

*О. А. Туманова,
доцент кафедри "Фінанси та кредит", НАПКБ, м. Сімферополь*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто роль державного регулювання системи страхового захисту в аграрному секторі економіки. Досліджено законодавче регулювання в галузі страхування сільськогосподарських ризиків, виявлено основні недоліки в цій сфері.

ВСТУП

Сільське господарство є найбільш ризикованою галуззю суспільного виробництва, оскільки відтворювальний процес пов'язаний з природно-кліматичними та біологічними чинниками. Одним з найгостріших питань в аграрному секторі економіки є захист земель сільськогосподарського призначення, за допомогою яких певною мірою можна стабілізувати розвиток аграрних господарств та економіки держави в цілому. Ступінь участі держави в стабілізації стану агроформувань та методичні підходи до вирішення цієї проблеми мають свою специфіку в кожній розвиненій країні.

МЕТА

Окремі аспекти державного регулювання в галузі страхування сільськогосподарських ризиків висвітлено в працях вітчизняних та зарубіжних учених. Так, зокрема, питанням теорії і практики ризик-менеджменту і страхування присвятили свої праці українські вчені: В.Д. Базилевич, В.А. Борисова, М.Я. Дем'яненко, С.С. Осадець та інші, а також зарубіжні автори: І.Т. Балабанов, В.В. Глущенко, Д. Діксон, В.В. Шахов та інші. Проте проблема державного регулювання системи страхування земель сільськогосподарського призначення потребує більш глибокого обґрунтування теоретичних аспектів його становлення в Україні. Це і зумовило актуальність вибраної теми статті.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Створення системи законодавства про страхову діяльність в Україні розпочалося з прийняттям Декрету Кабінету Міністрів України "Про страхування" [3]. Цей документ заклав основи системи правового регулювання страхової діяльності в Україні, визначав основні поняття, пов'язані з ринком страхових послуг, основні принципи здійснення державного регулювання та нагляду за страховою діяльністю.

Декрет втратив свою чинність у 1996 році з прийняттям Закону України "Про страхування", який діяв до 2001 року. У 2001 році було прийнято останню і чинну на сьогодні редакцію Закону України "Про страхування" [1]. Це є центральний документ, який визначає умови здійснення страхової діяльності в Україні. Він очолює перший блок законодавства, що регулює страхову діяльність — спеціальне законодавство зі страхування, до якого також належать норми інших законів України, що зачіпають питання страхування. Це Постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, відомчі акти міністерств України з питань страхової діяльності.

Другий блок законодавства, який впливає на страхову діяльність в Україні — це законодавство загальної дії, яке розповсюджується на всі суб'єкти підприємницької діяльності, зок-

рема й на суб'єкти страхової діяльності. До цього блоку належать: норми Конституції України щодо власності, підприємництва, компетенції органів державної влади, регулювання підприємницької діяльності; Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України; Закони України "Про власність", "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", "Про господарські товариства", "Про оподаткування прибутку підприємств" та інші.

Нарешті, третій блок законодавства, який регулює сферу страхування сільськогосподарських ризиків — це нормативні акти, які стосуються питань надання державної підтримки сільськогосподарським виробникам. До таких документів належить, зокрема, Закон України "Про стимулювання розвитку сільськогосподарства на період 2001—2004 років" [2]. Він прописує основні принципи надання державної підтримки сільськогосподарським виробникам, зокрема у сфері ціноутворення, оподаткування, кредитного забезпечення та страхування ризиків сільськогосподарського виробництва.

У період з 2001 по 2004 рік на виконання зазначеного Закону було прийнято низку Постанов Кабінету Міністрів України та Указів Міністерства аграрної політики України, де визначався конкретний механізм надання такої підтримки. Так, у 2001 році було прийнято Постанову Кабінету Міністрів "Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам" [2]. Для сільськогосподарських виробників, а також зерно-заготівельних та зернопереробних підприємств, що здійснювали заставні закупівлі зерна, відшкодування складало 70%, а для інших підприємств агропромислового комплексу — 50% від рівня облікової ставки НБУ на день укладення угоди. Перехід від товарного до грошового кредитування та запровадження механізму часткової компенсації відсоткових ставок комерційних банків справило значний оздоровлюючий вплив на розвиток аграрного сектора. Програма часткової компенсації за кредитами комерційних банків діє до цього часу, проте механізм її реалізації кожного року зазнає змін, що відображається у відповідних урядових Постановах та Указах.

У 2002 році уряд зробив спробу запустити програму компенсації страхових внесків під час страхування врожаю сільськогосподарських культур. Було видано Постанову Кабінету Міністрів "Про затвердження Порядку і

правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур" [2]. Передбачалося, що сільськогосподарські виробники під час страхування врожаю зернових культур та цукрових буряків від встановленого переліку ризиків отримають з бюджету компенсацію п'ятдесяти відсотків страхових платежів. Реалізація конкретних видів державної допомоги сільгоспвиробникам залежить від обсягу коштів, який кожного року затверджується законом про бюджет на відповідний рік. Бюджетні кошти на компенсацію страхових внесків за Постановою № 1000 виділені не були, отже, програма залишилася на папері.

У 2004 році було прийнято новий Закон "Про державну підтримку сільського господарства України", в якому узагальнено основні принципи та усі види державної підтримки сільськогосподарських виробників в Україні. Розділ III цього Закону присвячено державному регулюванню ринку страхування сільськогосподарської продукції. Згідно з статтею 10 Закону особа зобов'язана попередньо застрахувати ризики втрати сільськогосподарської продукції, якщо вона: а) продає на організованому аграрному ринку будь-який вид товарного деривативу, базовим активом якого є сільськогосподарська продукція; б) отримує бюджетну дотацію або субсидію, пов'язану з виробленням сільськогосподарської продукції або здешевленням її ціни; в) отримує банківський кредит на цілі виробництва сільськогосподарської продукції, якщо проценти за таким кредитом відшкодовуються за рахунок бюджету; г) отримує бюджетну позичку або банківський кредит під гарантію держави чи органу місцевого самоврядування.

Бюджетом 2005 року вперше були передбачені кошти на компенсацію частини страхових внесків під час страхування врожаю — обсягом 54 млн грн. Отже, 2005 рік можна вважати першим роком, коли почала працювати система державної підтримки страхування сільськогосподарських ризиків. Механізм використання коштів, що спрямовуються на такі цілі, частково прописаний у згаданому вище Законі "Про державну підтримку сільського господарства України", частково — у Постанові Кабінету Міністрів України "Порядок використання коштів державного бюджету..." [2].

Згідно зі згаданою програмою компенсація у розмірі 50% від страхового внеску виплачується суб'єктам аграрного ринку, що застрахували ризики втрати сільськогосподарської продукції (пшениці, жита, суміші пшениці та

жита, ячменю, вівса, кукурудзи, соєвих бобів, льону, ріпаку, соняшнику, хмелю, цукрових буряків) за правилами комплексного або індексного страхування. При цьому компенсація здійснюється лише в межах тарифу, який не перевищує 5%, а для розрахунку страхової премії береться мінімальна закупівельна ціна зазначеної продукції.

Під комплексним страхуванням у термінології Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" розуміють страхування від повного переліку ризиків, а саме: а) заморозку, ожеледі, вимерзання; б) граду або удару блискавки; в) землетрусу; г) лавини, земельного зсуву, земельного або земельно-водного селю; д) пожежі, крім лісових пожеж; є) бурі, урагану, бурану; ж) зливи, паводі, паводку, посухи чи зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або заводненню; з) епітофітотійного розвитку хвороб, розмноження шкідників хвороб, притаманних Україні, а також хвороб, які стали наслідком настання будь-якого з ризиків, визначених у підпунктах "а"—"з"; і) протиправних дій третіх осіб, що виражаються у крадіжках, хуліганських діях стосовно рослинних насаджень, зруйнуванні покриттів теплиць, парників, оранжерей.

Під індексним страхуванням розуміють страхування за індексом врожайності, тобто ризику втрати врожаю сільськогосподарської культури відносно усередненого показника врожайності цієї культури на визначеній території (районі) за попередні п'ять років.

Отже, аналіз законодавчого поля, в якому здійснюється страхування сільськогосподарських ризиків, дає змогу виділити позитивні та негативні риси цієї системи та коротко визначити ті зміни, які необхідно внести до чинного законодавства, аби сприяти більш успішному розвитку аграрного страхування.

Чинне законодавство в сфері страхування загалом є досить сприятливим для розвитку сектора. Воно не створює суттєвих перешкод для розвитку страхової системи, а деякі елементи цього законодавства навіть ставлять страхову діяльність у вигідніші умови порівняно з іншими видами діяльності. Зокрема, це стосується ставки оподаткування прибутку: якщо загальна ставка оподаткування прибутку в Україні складає 25%, то прибуток від страхової діяльності оподатковується за ставкою 3% (якщо це ризикові види страхування) або за ставкою 0% (якщо це страхування життя) [2].

Водночас існують недосконалості чинного законодавства, які вимагають втручання. На-

приклад, згідно з Законом України "Про страхування" страхування врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності є обов'язковим [1]. Але слід зазначити, що ця норма фактично не виконується, адже законодавство не передбачає відповідальності сільгоспвиробників за нестрахування, тобто участь сільгоспвиробників у такому страхуванні не є обов'язковою. Крім того, порушуються інші ознаки обов'язкового страхування, такі як суцільне охоплення об'єктів страхування, безумовність дії, необмеженість дії страхування у часі.

Також слід зазначити, що існує потреба у внесенні змін до Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України", оскільки цей Закон не містить загальних принципів надання державної допомоги у сфері страхування аграрних ризиків, зокрема не встановлює критеріїв доступу приватних страхових компаній до надання послуг, що субсидуються державою, не визначає, як адмініструватиметься надання державної субсидії, хто і як має розробляти програми надання субсидій (а ця робота є технічно складною, потребує наявності спеціально підготовленого персоналу).

Починаючи з 1996 року, в Україні існує чітка різниця між страхуванням життя та страхуванням "не життя" (ризиковими видами страхування). Страхові компанії, що отримали ліцензії на страхування життя, не мають права займатися ризиковими видами страхування. Ця практика повністю відповідає Європейським та кращим світовим стандартам.

Водночас визначення ризиків та видів страхування для цілей ліцензування в Україні базується не на згаданому вище поділі страхування на життя і "не життя", а на поділі страхування на добровільне та обов'язкове. Список обов'язкових видів страхування є надто довгим, а санкцій за неучасть у такому страхуванні закон не передбачає. В результаті формується неправильне уявлення, що обов'язкове страхування — це страхування, яке не обов'язково купувати, а обов'язковість означає лише те, що умови такого страхування встановлює держава. Отже, існує потреба у реформуванні спеціального законодавства України про страхування (насамперед, закону "Про страхування") в частині приведення визначення ризиків та видів страхування у відповідність до Європейського законодавства.

Термінологія, що використовується в законодавстві України про страхування, потребує уточнення та узгодження. Різничитання, які виникають в страхових договорах в результаті

різного тлумачення понять "страховий збиток", "страхова сума", "франшиза", "страхове відшкодування", є причиною непорозумінь між страховиками та страхувальниками.

Крім того, неправильно вжиті терміни часто заважають розуміти суть державної політики у сфері страхування. Так, наприклад, у Законі України "Про державну підтримку сільськогосподарства України" вжито термін "комплексне страхування" для позначення того, що насправді є страхуванням від багатьох ризиків (Стаття 10 Закону). Щодо терміна "комплексне страхування", то він має самостійне значення, відмінне від того, в якому його вжито в згаданій статті.

В українському законодавстві про страхування повністю відсутні положення про захист споживача страхових послуг. Отже, існує потреба у доповненні чинного законодавства нормами про захист споживача.

Існує потреба в реформуванні тієї частини спеціального законодавства України про страхування, яке стосується страхових посередників та перестраховування ризиків у страховиків-нерезидентів.

Зокрема, діяльність страхових брокерів, так, як вона визначена у статті 15 Закону України "Про страхування", виглядає надто обмеженою. Згідно з міжнародними нормами, брокери мають ширші можливості як в наданні послуг, так і в отриманні оплати за ці послуги.

Щодо правил перестраховування ризиків у нерезидентів, то ці правила вимагають від страховиків-нерезидентів, що беруть на себе перестраховування ризиків українського ринку, надати документальні підтвердження їхньої надійності та досвіду роботи на ринку. Такі правила мають на меті перешкодити використанню перестраховування в тінювих схемах. Проте на практиці це призводить до відмови насправді поважних перестраховиків-нерезидентів працювати на українському ринку, адже вони вважають неефективним витратити зусилля на підготовку необхідної документації. Крім того, вони безпідставно вважають, що їхня міжнародна репутація та місце в світових рейтингах є достатньою гарантією надійності.

Отже, це основні недоліки, які можна визначити в державному регулюванні в галузі страхування сільськогосподарських ризиків в Україні.

ВИСНОВКИ

1. Чинне законодавство не створює суттєвих перешкод для розвитку страхової системи, а деякі елементи цього законодавства навіть

ставлять страхову діяльність у вигідніші умови порівняно з іншими видами діяльності.

2. Дослідження законодавчого регулювання в галузі страхування сільськогосподарських ризиків дало змогу виділити три блоки законодавства, які впливають на страхову діяльність. Перший блок, основоположний, включає Закон України "Про страхування", який заклав основи системи правового регулювання страхової діяльності в Україні, визначав основні поняття, пов'язані з ринком страхових послуг, основні принципи здійснення державного регулювання та нагляду за страховою діяльністю. Другий блок законодавства — це законодавство загальної дії, яке розповсюджується на всі суб'єкти підприємницької діяльності, зокрема й на суб'єкти страхової діяльності. До цього блоку належать: норми Конституції України щодо власності, підприємництва, компетенції органів державної влади, регулювання підприємницької діяльності; Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України, Закони України "Про власність", "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", "Про господарські товариства", "Про оподаткування прибутку підприємств" та інші. Третій блок законодавства, який регулює сферу страхування сільськогосподарських ризиків, — це нормативні акти, які стосуються питань надання державної підтримки сільськогосподарським виробникам.

3. Роль держави у розвитку системи страхування полягає не тільки в підтримці, але і в організації сільськогосподарського страхування. Держава має регламентувати страхову сферу, правила і умови страхування, координувати діяльність страховиків. При підтримці держави можливе і розширення сфери сільськогосподарського страхування за рахунок залучення в нього нових об'єктів страхування, зокрема страхування земель сільськогосподарського призначення.

Література:

1. Закон України "Про страхування" від 7.03.1996 р. № 85/96 ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18. — Ст. 78 (52).

2. Законодавство України про страхування: Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — К.: Юрінком, 1997. — № 4. — 368 с. (56).

3. Про страхування: Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 р. № 47-93 // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 29. — Ст. 320.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2010 р.